

Ольга ГОМІЛКО,
провідна наукова співробітниця відділу філософії культури,
етики та естетики Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України

ФЕЙКОВІ НОВИНИ ЯК ІНФОРМАЦІЙНА ЗБРОЯ У ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Сила слова як зброя в умовах війни. Слово може бути не менш потужним, ніж традиційна зброя. Військова агресія Росії проти України перетворила фейкові новини на ефективний інструмент імперської пропаганди. З початком війни 2014 року Росія розгорнула масштабну кампанію з дезінформації, спрямовану на формування думки, яка виправдовує її агресію, підриває підтримку України з боку Заходу та вводить в оману як внутрішню, так і міжнародну аудиторію щодо справжніх причин конфлікту й його імперської суті. Повномасштабне вторгнення 2022 року лише посилює інформаційний компонент війни, підтверджуючи, що сила слова здатна зрівнятися з традиційною зброєю. У цьому контексті інформаційний опір Росії стає ключовим завданням для національного виживання українців.

Як інструмент інформаційної війни, Росія активно застосовує фейкові новини для знищення правди про війну та дестабілізацію психологічного стану як в Україні, так і за її межами. Російські фейки, наприклад, міфи про бойових гусей і комарів – знаходять своїх прихильників не лише серед росіян, а й у всьому світі. Найпоширенішими фейковими нарративами є заяви про те, що Україною керують нацисти, що вона планувала напад на Росію, що РФ «звільняє» російськомовних українців, що Україна сама обстрілює свої міста, що американські лабораторії розробляють біозброю, що Захід використовує Україну для боротьби з Росією, що українські біженці провокують злочинність у Європі, а світ втомився від підтримки України. На жаль, вони досі ефективно діють.

Цю статтю присвячено аналізу феномену фейкових новин, їх використанню в інформаційній війні Росії проти України та стратегіям українського спротиву російській пропаганді.

Що таке фейкові новини? У посібнику ЮНЕСКО з журналістики «Фейкові новини та дезінформація» (2018) зазначено, що термін «фейкові новини» є неточним, оскільки охоплює різні типи неправдивого контенту. Тому пропонується вживати більш точне поняття – «дезінформація», яку визначають як свідомо неправдиву інформацію, створену з метою введення в оману широкої аудиторії. Водночас у звіті Європейської комісії «Подолання дезінформації в Інтернеті: європейський підхід» (2018) поняття «фейкові новини» активно використовують. Так, зазначають, що 83% європейців вважають фейкові новини загрозою для демократії.

На нашу думку, в умовах сучасних комунікаційних технологій поняття «фейкові новини» та «дезінформація» мають різне значення, та їх використання залежить від контексту. Для загального позначення неправдивої інформації доречніше вживати термін «дезінформація». Натомість «фейкові новини» – це інформаційний продукт, завдяки якому навмисно спотворено правдивість. Фейкові новини містять елемент істини, але при цьому апелюють до емоцій, що відрізняє їх від суто раціональної дезінформації. Основними ознаками фейкових новин є, по перше, умисне викривлення істини, а не її повне заперечення, а також акцент на емоційний вплив на аудиторію.

Фейкові новини «паразитуєть» на емоціях, що сприяє їх швидкому поширенню та підвищеному інтересу до них. У результаті знижується увага до джерел достовірності. Поширення фейкових новин обумовлене не лише технічними

прогресом, а й бажанням людей привернути до себе увагу. Споживачі фейків орієнтуються не на пошук істини, а на підтвердження власної точки зору.

Цифрові медіа, своєю чергою, часто надають перевагу фейкам, оскільки вони краще відповідають вимогам швидкого поширення та емоційного залучення. У цифровому середовищі антропологічні й технічні характеристики фейкових новин збігаються, що зумовлює їхню масову приєднанивість і доступність.

Постмодернізм як живильний ґрунт для фейкових новин. Постмодерністське заперечення метанаративів підриває саму ідею досягнення універсальної істини. У відповідь на зростання попиту з боку аудиторії, яка прагне «власної правди», цифрові медіа дедалі частіше звертаються до фейкових новин. Вплив останніх посилюється завдяки охопленню широкого спектра – часто суперечливих – точок зору.

Поєднання фейкових новин з постмодерністською відмовою від універсальних істин породжує у цифровому середовищі потік контенту, що фактично унеможливує інформаційне замовчування. На останньому в минулому трималися авторитарні режими. Тепер авторитаризм більше не прагне приховувати правду – замість цього він зливає її у постмодерністський шум, де її важко відрізнити від брехні. Використовуючи постмодерністське визнання множинності нарративів, авторитаризм продукує їх у великій кількості як рівнозначні епістемологічні конструкції. В умовах цього інформаційного шуму межа між правдою і фальшем розмивається.

Існує думка, що Росія є найбільш «постмодерністською» країною. Наприклад, у статті А. Мельниченко з промовистою назвою «Росія не загинула, вона пост-існує в небутті, або чому Путін — це обличчя апокаліптики постмодерну» наголошується, що постмодернізм у Росії проявляється не у завершених модерну, а в глибокому ігнорванні цінностей раціонального пізнання істини. Не випадково, у російському інформаційному просторі одночасно співіснують суперечливі дискурси – комуністичний, православний, імперський, демократичний тощо. Але, на відміну від демократичного плюралізму, ця множинність не є вираженням різних поглядів, а постає інструментом збереження чинного режиму через створення інформаційного хаосу. Знаменита фраза російської пропаганди «не все так однозначно» – це не лише засіб маніпуляції, але й відображення постмодерністської недовіри до істини як такої.

Звучання російської пропаганди в унісон з ключовими настановами постмодернізму підсилює її проникнення в західний світ. Неприйняття ідеї універсальної істини, характерне для окремих соціальних груп у демократичних країнах, сприяє поширенню російських нарративів. Прагнення Росії зруйнувати сучасний міжнародний порядок збігається з головною ідеєю постмодерністської революції – підважити західну систему цінностей, яка століттями виборювала своє право на існування.

Фейкові новини як продукт ботоферм. Якщо постмодернізм створює ідеологічне підґрунтя для поширення фейкових новин, то ботоферми є безпосередніми їх виробниками. Ботоферми представляють собою організовані

мережі акаунтів у соціальних мережах, які імітують діяльність реальних користувачів з метою впливу на громадську думку через поширення дезінформації. Український серіал «*Ботоферма*» (2023) режисера Тараса Дроня висвітлює діяльність подібної структури, що дискредитувала Україну напередодні повномасштабного вторгнення. Стрічка демонструє не лише механізми створення фейкових новин, але й гібридну сутність ботоферм, де люди набувають ознак нелюдських істот – поєднання машини та тварини. Так, реальні люди отримують характеристики ботів, щоб перетворитися на гібридних істот. Такі люди-боти, як і в'язні нацистських концтаборів, мають номери і називаються мавпами. У процесі функціонування ботоферм машини втручаються у сферу людських цінностей, зводячи людину до функції, а себе – до носія впливу.

Феномен ботоферм засвідчує використання штучного інтелекту для захисту брехні, а не істини. Такі ферми функціонують від імені неіснуючих користувачів. За деякими оцінками, до десяти відсотків акаунтів у соціальних мережах контролюються ботами. Їх головна мета – знищення ділової або політичної репутації конкурентів. Російські ботоферми активно просувають антиукраїнські наративи, паніку та зневіру.

До початку повномасштабного вторгнення діяльність ботоферм тісно перетиналася з традиційними українськими медіа. Особливо помітним був їхній вплив на політичні телешоу, які часто перетворювалися на симуляції політичного процесу. В результаті мільйони глядачів регулярно занурювалися у штучну реальність, де справжні політики імітували фальшиву політику. Такі шоу сприяли маніпуляції громадською думкою та легітимізації проросійських політичних сил або байдужості типу «какая разница». Варто визнати, що частина цих телепрограм фактично стали інструментами прямого російського впливу.

Втім, не всі політичні програми підпадали під дію пропаганди. Передачі «*Гроші*», «*Схеми: корупція в деталях*», «*ПолітКлуб*» з Віталієм Портніковим надавали достовірну інформацію та сприяли політичному діалогу. Значну роль у формуванні громадської думки відіграв і серіал «*Слуга народу*», де Володимир Зеленський зіграв учителя, що став президентом. Цей телевізійний образ вплинув на реальний політичний процес в Україні. Важливими майданчиками також були «*Свобода слова*» і «*Шустер LIVE*», які активно висвітлювали виборчі кампанії, що мали вплив на них.

Після початку повномасштабної війни політичні дебати зникли з українських телеекранів. Натомість Росія намагалася нав'язати фейкову політичну реальність вже безпосередньо на фронті. При цьому ботоферми лише нарощують свою активність. Вони діють як цифрова армія, покликана сіяти паніку, підривати довіру до української влади та знижувати рівень міжнародної підтримки. У 2022 році Служба безпеки України викрила одну з найбільших ботоферм – понад один мільйон фейкових акаунтів, які поширювали дезінформацію, зокрема, про нібито «здачу Києва» у перші дні вторгнення.

Фейкові новини як зброя війни нового типу. За словами британського журналіста та письменника Пітера Померанцева, сучасна інформаційна війна докорінно відрізняється від класичних воєнних конфліктів. Якщо традиційна війна – це продовження політики іншими засобами, яка завершується миром, то сьогодні ми живемо в умовах нескінченної інформаційно-психологічної війни. Це – безперервна дестабілізація, що, по суті, означає відмову від ідеї глобалізації.

На запитання «чого хоче Путін?» Померанцев відповідає: російський лідер бачить XXI століття як еру безперервної підривної діяльності, дезінформації та економічних маніпуляцій. Адже в інформаційну епоху перемагає не той, хто сильніший на полі бою, а той, чиїм новинам більше вірять. Померанцев наголошує: Росія домінує в соціальних мережах

не через свою силу, як це було за часів холодної війни, а через вміння її керманців маніпулювати за допомогою сучасних технологій. Але навіть це, на його думку, частково ілюзія: значною мірою успіх полягає в тому, що російська влада змусила світ повірити у свою ефективність у цій сфері. Активізація інформаційних атак Росії пояснюється не лише поразкою у холодній війні, а й тим, що російські політтехнологи зуміли швидше адаптуватися до цифрової епохи.

Росія, в її авторитарному русі, не випадково стала лідером у створенні фейків. Адаже нинішній режим сформувався завдяки представникам спецслужб, які мають великий досвід проведення психологічних і інформаційних операцій. Померанцев розглядає Росію не як виняток, а як прояв глобальної тенденції – використання фейків авторитарними режимами для обмеження людських свобод.

Мапи соціальних медіа свідчать не про стабільність, а про вразливість світу. Було б помилкою зводити інформаційну агресію Росії лише до внутрішньої пропаганди. Просування деструктивні політичні кампанії за кордоном, російські хакери утверджують присутність на світовій цифровій арені, створюючи враження могутності. На думку Померанцева, це – частина маніпуляції: після поразки в холодній війні Росія прагне виглядати найкраще адаптованою до нових цифрових умов. Чутки, плітки, «свята брехня» – усе це працює на створення стабільного фейку про нібито непереможність Росії в інформаційній сфері.

Одне з головних завдань цієї пропаганди – посилити ефект страху перед Росією, підкреслити її загрозу світовому порядку, сформувати образ непереможної армії. Війна Росії проти України показує, як імперіалізм переплітається з цифровими технологіями. Унаслідок цього виникають гібриди несвободи й демократії. Збереження певних демократичних інституцій та процедур в авторитарних державах сприяє зростанню кількості симулякрів свободи та посиленню механізмів контролю та репресій. Не випадково, міністр закордонних справ Великої Британії Девід Леммі на засіданні Ради безпеки ООН у 2024 році зазначив, що вторгнення Путіна в Україну є спробою перетворити мафіозну державу на мафіозну імперію.

Така трансформація можлива завдяки особливостям функціонування цифрових фейків, які діють за логікою свого замовника. Фейк існує поза мораллю не тому, що він аморальний за суттю, а тому, що за ним стоїть конкретний суб'єкт із власними цінностями й інтересами. Якщо є запит на виправдання мафіозної імперії, то алгоритм, що запускається в цифровий простір, виконуватиме свою функцію незалежно від її моральної оцінки. Авторитаризм, маючи досвід маніпуляцій і репресій, успішно експлуатує моральну нейтральність цифрового світу у власних інтересах.

Спротив Україні російській інформаційній війні. Україна веде активну боротьбу з російською інформаційною агресією, застосовуючи широкий спектр стратегій. Серед основних заходів: перевірка фактів і спростування дезінформації; співпраця з технологічними компаніями, такими як Meta (Facebook), Google та іншими платформами задля видалення фейків, які поширюються за підтримки російської держави; а також діяльність українських кібер-активістів, зокрема, IT-армії України, яка протидіє російським хакерським атакам та здійснює кібероперації в російському інформаційному просторі.

Із початком війни в 2015 році був створений інтернет-проект «StopFake», покликаний викривати неправдиву інформацію про Україну. Сервіс виявляє та блокує джерела фейків у соціальних мережах. У 2021 році також був заснований Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України. Його мета – виявлення і нейтралізація актуальних та потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки, а також захист національних інтересів України.

Українська влада, включаючи президента Володимира

Зеленського, відіграє активну роль у комунікації правди про війну – особливо на міжнародному рівні. Чіткі меседжі, що озвучуються на світових платформах, допомагають формувати об'єктивну думку міжнародної спільноти щодо подій в Україні.

Нещодавно Служба зовнішньої розвідки України повідомила про перехід російської інформаційної кампанії у гостру фазу. Метою цієї операції є не збройна поразка України, а руйнування її державності через делегітимізацію влади, дискредитацію демократичних інституцій і нав'язування ідеї капітуляції. Центральним завданням російської пропаганди є посилення впливу фейкових наративів про «всесвітню загрозу з боку Росії» та «непереможи́сть російської армії». На жаль, неоднозначна позиція деяких світових лідерів щодо підтримки України свідчить про часткову ефективність цієї інформаційної атаки. З огляду на це, цілком логічно, що Європейський Союз ініціював розробку єдиної європейської стратегії боротьби з кремлівською дезінформацією.

Висновки. Повномасштабне вторгнення Росії посилює потребу у боротьбі з фейками, що отримує практичне втілення у вигляді багатьох онлайн-ініціатив, покликаних перевіряти факти та спростовувати брехню. Водночас академічна дискусія про фейк як феномен цифрової епохи в Україні залишається недостатньо розвинутою, попри його вагоме місце в сучасній філософії.

Дослідження фейку в контексті цифрових викликів сучасної культури передбачає виявлення епістемологічних і світоглядних наслідків його впливу на людську свідомість. Військова агресія Росії проти України особливо загострила цю проблему. Російська інформаційна політика, побудована на фейках, не лише легітимізує війну всередині країни, але й транслюється на міжнародну аудиторію. Ця війна відбувається в умовах високого розвитку комунікаційних технологій, які значно пришвидшують поширення викривленої або неповної інформації. Фейк навмисно спотворює правду, підмінюючи її вигідним для агресора уявленням про реальність.

Поняття дезінформації як навмисної неправди, створеної

для введення в оману, в умовах стрімкого розвитку соціальних медіа вимагає переосмислення. У цьому контексті терміни «фейкові новини» та «фейк», які ми використовуємо майже синонімічно, дають можливість точніше окреслити функціонування дезінформації. Ми застосовуємо поняття «фейк» для філософського осмислення цього явища, розглядаючи його через онтологічну, епістемологічну, антропологічну та етичну призму.

Онтологічно фейк пов'язаний з реальністю – хоч і в спотвореній формі, тоді як дезінформація може її повністю ігнорувати.

Епістемологічно фейк базується на елементах істини, аби краще вводити в оману, тоді як дезінформація не обов'язково виходить з реального.

Антропологічно фейк активізує емоційність та прагнення до соціального визнання, чим швидше поширюється. Дезінформація ж не обов'язково апелює до емоцій.

Етично фейк актуалізує «темний бік» людської природи, посилюючи зло через маніпуляцію, що відбувається не лише на когнітивному, а й на емоційному рівні.

Постмодернізм, який ми розглядаємо як спотворену форму модерну, а також його спадкоємець – радикальний постколониалізм – створюють сприятливий ґрунт для фейків, підважуючи універсальні цінності через заперечення метанаративів.

Широкомасштабна війна Росії проти України яскраво засвідчила значущість інформаційного чинника. Перемога у війні за демократію потребує не лише традиційної зброї, а й сили слова. Лише нове просвітництво, яке в умовах цифрової епохи вкотре відстоює силу розуму, здатне зміцнити цю зброю. Употужнений новим просвітництвом розум вдихне вільну від дихотомій раціональність у цілісний ментальний досвід людини. Тоді не лише мислення, але й емоції стануть розумними. За такої умови розгледіти оману фейку стане набагато легше. Адже міць фейку значною мірою живиться вразливістю модерної дихотомії духу та тіла. Нове просвітництво має її подолати, вдосконаливши не лише людське мислення, але й емоції.

A.I. ПAVKO,

доктор історичних наук, професор, академік АН ВШ України, радник ректора НАККіМ з соціогуманітарних питань, відмінник освіти України, лауреат Почесної відзнаки НАПН України, заслужений працівник культури України, лауреат премії ім. М.С. Грушевського НАНУ, почесний краєзнавець України, член НСЖУ

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЯДРО НАУКОВОГО СВІТОРОЗУМІННЯ В. ШИНКАРУКА

Володимир Іларіонович Шинкарук – відомий український філософ, який належить до плеяди потужних вітчизняних вчених – гуманітаріїв європейського взірця. Його глибока, наукова багатоманітна спадщина, яка присвячена продукуванню і творчому осмисленню прогресивних і перспективних філософських ідей, залишається актуальною і в умовах сучасних викликів глобального світу. Вона є теоретико-методологічним підґрунтям для вироблення новітніх парадигм розвитку філософської думки. Виокремимо основні етапи та віхи життєвого і наукового шляху неординарного вченого, концептуально і стисло проаналізуємо основні напрямки і творчі здобутки його досліджень у царині філософської думки. Слід наголосити на тому, що саме у працях цього непересічного вченого в галузі філософії пов'язані виникнення та розвитку такого нового напрямку філософської науки як дослідження світоглядних аспектів матеріалістичної діалектики, її категоріальної структури. Такий підхід, на думку авторитетних дослідників, зокрема,

Віталія Табачковського, відкрив можливість відомому вченому – якнайповніше сконцентруватись на всій багатоманітності предмета філософії, на проблемі людини, сутнісних сил і здібностей, духовно-культурного світу особистості.

Зауважимо, що на переконання самого В. Шинкарука, одним із найважливіших засобів удосконалення світоглядної культури особистості є філософія як цілісна система наукового світорозуміння, матеріалістична діалектика як його методологічне ядро [1, с. 4]. Саме В. Шинкарук зробив вагомий внесок у фундаментальне дослідження окресленої філософської проблематики. Він є автором ґрунтовних, узагальнюючих праць, присвячених актуальним питанням історії і теорії матеріалістичної діалектики, світоглядним проблемам діалектичного матеріалізму, проблемам формування нової людини, суспільно-політичним ідеям гуманізму.

У філософських виданнях, які були опубліковані в різні історичні періоди, зазначено, що український філософ, засновник Київської світоглядно-антропологічної школи